

УДК 316.7(=161.2):791:43(4/7)

**УКРАЇНА ТА УКРАЇНЦІ В ОБРАЗАХ І СТЕРЕОТИПАХ ЗАХІДНОГО КІНО
(1991-2013 рр.)**

Леньо П. Ю. (Ужгород)

У статті розглядаються образи українців, що сформувалися в західній художній кінематографії. Аналізуються кінострічки та серіали, що виходили впродовж 1991-2013 рр. На їх основі описуються пануючі в них позитивні та негативні стереотипи про Україну та українців. Робиться висновок про те,

що у зв'язку з резонансними подіями, які відбулися в Україні в 2014 р., варто очікувати змін західних стереотипів про українців, що проявиться також і в кіномистецтві.

Ключові слова: Україна, культура, аналіз кінофільмів, образи та стереотипи, «Інший», «Чужий», «Ворог».

Не буде великим відкриттям теза про те, що складний і трагічний 2014 рік в історії нашої країни засвідчив мінімум одну позитивну тенденцію. Впродовж останніх півроку Україна згадується у провідних західних ЗМІ більше, ніж за весь попередній період незалежності. Незважаючи на про- чи антиукраїнську риторичку авторів блогів і колонок аналітиків, слід визнати: корисно, коли країна є причиною та учасником гострих дискусій, які точаться у світі. Це стимулює інтерес до неї, піднімає рівень відповідальності її політиків, які змушені реагувати на стандарти демократичних спільнот. Є і контраргумент: зокрема, співачка й відома активістка Руслана Лижечко вважає негативним журналістський ажітаж довкола України, оскільки світова спільнота звикає сприймати її як суспільство, яке живе у стані перманентної війни.

Донедавна в уявленні пересічного західного європейця чи жителя США при згадці про Україну у кращому разі виникала якась туземна держава з Азії чи Африки. Тепер, передивляючись Інтернет-ресурси, стає помітно, що українська тематика стала не лише актуальною, але й модною, достатньо згадати про масове використання стилізованих вишиванок серед світових знаменитостей [1; 2]. Оскільки інтерес до України зростає, вважаємо за потрібне звернути увагу на західні образи та стереотипи про українців, які побутували до подій 2014 р. на Майдані Незалежності.

Використання образів «іншого-чужого-ворога» в контексті універсальної системи конструювання колективної ідентичності зустрічаємо в багатьох сферах суспільного життя. Важливу роль у такому конструюванні відіграють ЗМІ, які формують ментальні образи шляхом часової, географічної, ідеологічної й т. п. маргіналізації суб'єкта свого інтересу. Зокрема, високу ефективність у формуванні образу українця як ворога останнім часом продемонстрували російське телебачення і преса, в чому ми маємо нещастя переконуватися. При чому зміна «статусу» українців з «братнього народу» на «кровного ворога» здійснилася надзвичайно швидкими темпами. Звичайно, в Росії негативна суспільна думка про українців виникла не миттєво. Цьому передували десятиліття поступового нагнітання напруженості. Отже, не потребує доведення той факт, що, маючи достатньо часу й засобів для забезпечення і підтримання контролю над ЗМІ, можна творити дива в конструюванні колективної ідентичності, суспільної пам'яті.

Наразі не будемо аналізувати змістове наповнення російських новин; натомість звернемося до тих стереотипів та образів, які використовувалися в художніх кінофільмах на Заході.¹ Враховуючи високий пізнавальний, світоглядно-виховний та ідеологічний потенціал кіномистецтва, а також те, що його творці завжди чутливо реагують на зміну політичного клімату, видається доцільним розглянути, яким чином до недавнього часу бачила та сприймала Україну і українців Європа й північна Америка. Серед завдань – зібрати, описати і проаналізувати стереотипи про Україну та українців у зарубіжних художніх фільмах. В якості аналізу ми не беремо фільми діаспорних творців, соціальне чи артхаусне авторське кіно, а використовуємо відомі кінострічки та серіали, які дивиться переважна більшість середньостатистичного західного населення. Хронологічні межі цієї розвідки охоплюють період від здобуття Україною незалежності й до 2013 р. Отже, перерахуємо та опишемо сюжети чи згадки про Україну у фільмах та серіалах.

Багато потрібної інформації можна знайти в бойовиках, оскільки за законами жанру в таких стрічках повинен бути ворог, якого зазвичай шукають в ідеологічно / географічно / релігійно чужій країні. У процесі зйомок фільмів у стилі «action» Україну відвідали Джекі Чан та Жан Клод ван Дамм. Перший у фільмі «Поліцейська історія IV. Перший удар» (1995 р.) ганявся в Карпатах і Криму в пошуках зловмисників, які захопили ядерну боеголовку. Другий засвітився в Одесі, де, згідно зі сценарієм стрічки «Таємниця ордену» (2001 р.), намагався поцупити дорогоцінний камінь. Кадри про Україну в цих фільмах доволі нейтральні – такі індустріалізовані пейзажі можна побачити будь-де, щоправда, кримські та карпатські краєвиди доволі гарні.

Цікавий діалог можна почути у фільмі «Грабіж по-італійськи» (2003 р.), де українці фігурують в якості місцевої мафії з Лос-Анджелеса. Їх характеризує один із героїв стрічки – Худий Піт: «Ти що, з глузду з'їхав? Послухай мене, Чарлі. Тікай з Лос-Анджелеса. Одразу! Тому що я знаю одне: ніколи не жартуй з матінкою-природою, тещею та клятими українцями».

Ще один із бойовиків представляє остання частина трилогії «Перевізник» (2008 р.) з Джейсоном Стетхемом у головній ролі. За

¹ Коротку інформацію про цитовані далі фільми можна знайти на електронному ресурсі «Кинопоиск» [4].

сюжетом він повинен урятувати життя доньки міністра охорони зовнішнього середовища України та привезти її до Одеси. Фільм насправді дуже посередній, а українська тема запам'ятовується тільки тим, що донька міністра ззовні – настільки рідкісне страшко, що відчуваєш образ за всіх представниць прекрасної статі в Україні.

Доволі нейтральну (не тільки негативну) картину показує фантастичний бойовик «Трансформери III: Темна сторона місяця» (2011 р.). Його продюсером став відомий режисер Стівен Спілберг. У сюжеті на прохання українського міністра уряд США відправляє автороботів до Чорнобиля, щоб дослідити технології прибульців. У фільмі четвертий енергоблок видніється одразу за дорожнім знаком «Чорнобиль», на дорогах стоять солдати в шинелях, над Прип'яттю ніколи не світить сонце, а весь пейзаж знищений радіацією. Цікаво, що американські сценаристи не усвідомлюють того, що в Україні жоден міністр не міг би прийняти згадане рішення без згоди вищестоящих органів.

Інші два відомі фільми від С. Спілберга – «Війна світів» (2005 р.) та «Індіана Джонс і королівство кришталевого черепа» (2008 р.) також зачіпають українську тематику. На початку першого оповідається, що над територією України з населенням понад 50 мільйонів нависла загадкова пільма. У другому фільмі головний герой – Індіана Джонс (Харрісон Форд), почувши характерне фрикативне горлове «г» в розмові фанатичної комуністки Ірини Спалько (Кейт Бланшет), робить висновок про те, що вона родом зі Східної України.

Окремо можна виділити життєві трагікомедії, що відрізняються за соціальною тематикою та образами, які формують у глядачів. Одну з таких драм представляє фільм «Лорд війни» («Lord of War», 2005 р.) з Ніколасом Кейджем та Джаредом Лето в головних ролях. Це історія про братів-емігрантів із Одеси, які займаються торгівлею зброєю та її постачанням у «гарячі точки світу». У фільмі є цікаві кадри, коли молодший брат, який сумує за Україною, намагається за допомогою порошку кокаїну зобразити на столі контури її кордонів. Ретельно вимальовуючи-насіпаючи берегову лінію, він особливу увагу приділяє Криму. До речі, Джаред Лето на останній церемонії вручення Оскара в 2014 р. у прямому ефірі підтримав українців, які борються за демократичні цінності, та відвідав київський Майдан на початку березня [3].

Драматичну тему розкриває й італійське кіно «Незнайомка» («La Scoposciuta», 2006 р.), яке показує Україну як джерело постачання товару для секс-індустрії. В центрі сюжету історія Ірини Ярошенко, яка наймається на

роботу в Італію, де потрапляє в рабство до одного авантюриста, котрий заробляє гроші на продажу дітей, які народилися від рабниць-повій.

Зовсім іншу тему відкриває співачка Мадонна, яка в 2008 р. відзняла свою дебютну режисерську стрічку «Бруд та мудрість» («Filth and Wisdom»). У ній ідеться про українського емігранта Андрія, який приїжджає до Нью-Йорка, щоб із двома друзями розкрутити свій циганський панк-рок гурт Gogol Bordello. Слід відзначити, що це кіно зроблене на основі реальних фактів. Такий гурт успішно існує, а її лідер Євгеній Гудзь (виконавець ролі Андрія) відомий не тільки в США.

Від усіх попередніх фільмів суттєво відрізняється стрічка Ліва Шрайбера «І все освітлюлося» («Everything is Illuminated»), яку відзнято в 2005 р. на основі однойменного літературного твору Джонатана Сафрана Фоера. Це кіно унікальне, оскільки, по-перше, його фактично повністю зафільмували на території України, а по-друге, згаданий літературний роман – це, власне, історія пошуку свого коріння, оскільки письменник належить до покоління внуків емігрантів з України. Автор у 1999 р. відвідав Україну, де шукав відомості про родину, а потім на основі своїх вражень створив роман, що й ліг в основу кіносценарію. В цьому фільмі наша країна показана загалом привабливо. Попри непривітні картини «постсовкової» буденності самі українці в більшості випадків зображені як позитивні, веселі й добрі люди. Хочеться відзначити красу української землі у баченні Ліва Шрайбера, що сильно контрастує з тими образами, які зазвичай створюють про Україну, коли знімають про Чорнобиль чи індустріальні зони.

Містичний образ України можна зустріти в останньому фільмі про юного чарівника «Гаррі Поттер та дари смерті», де фігурує злий дракон з України. Крім цього, слід згадати про відомого режисера-містика Тіма Бартона з його повнометражним мультфільмом «Груп нареченої», в якому саме українське магичне заклинання допомагає головному герою втекти з потойбічного світу. Містична тема промайнула також у серіалі «Чи боїшся ти пільми» (1991-1996, 1999-2000 рр.), де родом з України була сім'я вампірів.

Реверанс у бік українського спорту було зроблено у фільмі «11 друзів Оушена» («Ocean's Eleven», 2001 р.), до якого брати Клички були запрошені відзнятися в епізодичній ролі самих себе в підготовці та проведенні боксерського поєдинку між Володимиром і тодішнім чемпіоном Леніксом Льюїсом у готелі «Mandalay Bay» у Лас-Вегасі.

Окрему категорію телепродукції представляють ситкоми, мультсеріали та просто серіали. Тема України представлена в кількох

доволі популярних зразках цих жанрів. Зокрема, у серіалі «Секс і місто» (1998-2004 рр.) одна з головних персонажів Міранда мала домробітницю українку Магду. Остання намагалася нав'язати їй «правильний», традиційний образ життя – купила скалку, щоб хазяйка пекла пироги, оскільки «жінка повинна пекти пироги» (до речі, цей стереотип і тепер панує в сучасному українському суспільстві), замінила вібратор Міранди на статуетку Діви Марії в тумбочці біля ліжка.

У видатному сіткомі «Друзі», що транслювався на американських телеекранах у 1994-2004 рр., часто згадувалися країни Східної Європи – і особливо Україна. Відомості про них узагальнені на відомому електронному ресурсі [7]. Так, Росс пропонував друзям піти подивитися український фільм. Інша героїня, Моніка, в школі була єдиною, хто дружила з хлопчиком із України. Причиною було те, що вона завжди мріяла вийти заміж за іноземця, а крім того, повненькій в юності Моніці подобалося, що його мати в усі страви завжди клала сметану. Напередодні весілля Емілі та Росса, при обговоренні весільного меню, згадуються котлети і курка по-київськи. Кулінарні особливості українців бачимо і в серіалі про рекламне агентство з Нью-Йорка – «Безумці», перший сезон якого вийшов на екрани в 2007 р. Він репрезентує українську культуру з дуже екзотичною кухнею, в меню якої є равіоли з бичачими хвостами і курча по-київськи.

У перших сезонах серіалу «Клан Сопрано» (1999-2007 рр.) головний герой мав стосунки з дуже норовливою українською коханкою. Коли вона дратувала його нерви (що траплялося регулярно), він її обзивав «комуністичною діркою». У шостому сезоні цього серіалу була сцена в Нью-Йорку, де замість сицилійської мафіозної родини помилково розстріляли українську сім'ю. Один із убивць, якого для цієї справи виписали з Італії, дивувався, що замовлені жертви розмовляли українською, – він упізнав мову, оскільки його сестра вийшла заміж за українця. До речі, доволі типова вже ситуація на Заході, коли українці та українки беруть шлюб у місцях, куди виїхали на заробітки.

Шедевальний лікар Григорі Хаус (серіал «Доктор Хаус», 2004-2012 рр.) також має відношення до нашої теми. Один із його пацієнтів – українець, який згадував, що в Україні нереально знайти медичну історію сім'ї. В останньому сезоні доктор Хаус уклав фіктивний шлюб із україною задля отримання нею Green Card. Ця жінка з дуже «типовим» українським ім'ям Домініка Петрова швидко зметикувалася в умовах можливостей, що забезпечує американська система, і відкрила

заклад громадського харчування з варениками та пирогами, який користувався популярністю серед населення. В одній із серій вона повісила портрет Тараса Шевченка у квартирі лікаря. У відповідь той пошуткував на зразок «...гарна в тебе тітонька», натякаючи, що в США на стінах осель вішають зазвичай сімейні портрети. Цікаво, що в телефонній розмові з родичами Домініка говорила українською мовою, так само як і українські персонажі серіалу Сопранос. Це відносно нове явище в західному шоубізнесі, оскільки в 1990-х рр. усі кіношні українські емігранти розмовляли російською мовою і мали прізвища на -ова. У випадку з Домінікою бачимо, що прізвище на -ова, як маркер людини східноєвропейського походження, залишилося, але хоча б рідну мову персонажа сценаристи прописали вірно.

Цікавий діалог, який рефлектує враження американців про українців, можна почути в розмові головних героїнь серіалу «Пліткарка» (2007-2012 рр.). Ванесса Абрамс питає у свої подруги: «Як ти потрапила до мене в квартиру? Ти умовила власника будинку?» На що та відповідає: «Ні, я не розмовляю українською, але я просунула йому готівку в конверті, і він мене прекрасно зрозумів». Цікаво, що як і у випадку зі згаданою Домінікою Петровою, яка відкрила заклад харчування, бачимо тут новий тип українця-емігранта – представника дрібного бізнесу, власника нерухомості.

Відомий неполітикоректний мультсеріал «Сімпсони», який знімається від 1989 р., в першій серії 23-го сезону показав Україну та її мафію. За сюжетом мультфільму кремезний гангстер на ім'я Віктор є впливовим політиком, який має великий кабінет поблизу Майдану Незалежності. З великими труднощами він знайшов в Інтернеті відео зі своїм ворогом-американцем, після чого негайно виїхав до США, щоб його вбити. Як слушно зазначив Олександр Ясенчук: «Образ України з її Віктором, який склався в американців, не тішить: це країна, де керує бандит, що не вміє елементарно користуватися Інтернетом та комп'ютером» [5].

Багато відомостей у серіалах торкаються економічних та інших проблем України. В 11 епізоді четвертого сезону телесеріалу «Дурничка Бетті» (аналог російського «Не родись красивой») Україну згадують як державу з низьким рівнем життя. Тоді ж головний редактор підсовує головній героїні крем для омолодження, який та мала перевірити на собі. Коли асистент висловив сумніви стосовно якості крему, то редактор заспокоїв, що за українськими стандартами це повноцінний крем, на що асистент, пирхнувши, розуміюче посміхнувся. В іншому, підлітковому серіалі «Пригоди Ширлі Холмс» головна героїня зізнається, що в неї в

Україні є родичі, яким потрібні гроші. У детективному «Закон та порядок» емігрантка виправдовує свої злочини тим, що висилає родичам гроші на батьківщину в Чорнобиль. В одному з епізодів шалено популярного колись серіалу «Секретні матеріали» («X-files») агенти ФБР Мадер та Скаллі полюють за чорнобильським мутантом, який прибув до США у трюмі корабля.

Перелік кінострічок можна поповнювати, оскільки тут згадано лише малу частину фільмів і серіалів, які мають відношення до української теми. Однак для певних узагальнень достатньо і перерахованих. Найбільше художніх кінофільмів на українську тематику зустрічаємо на голлівудській кінофабриці. Ці фільми часто насичені етнічними стереотипами про негрів, азіатів, євреїв, росіян, арабів, українців та інших. Зазвичай ці стереотипи відображають тенденційне та упереджене сприйняття їх як «інших», «чужих», «ворогів». Характерним є етноцентризм творців кінофільмів, відсутність погляду на ту чи іншу культуру зсередини, нагромадження шаблонів, багато з яких були сформовані ще від XIX ст. Зокрема, найбільш поширеними щодо пострадянського простору шаблонами є: вічно нетверезі тубільці, ведмеді на вулицях та погійна зима в містах, сані, запряжені трійкою коней, звук балалайки, мелодія «калінки-малінки» тощо.

Можна відзначити особливу риторику фільмів періоду 1990-х рр. Очевидно, що західне суспільство не надто диференціювало Україну від колишнього СРСР та Росії. Домінують теми, які беруть свій початок ще в 1980-х рр., де з Україною та українством пов'язуються Чорнобиль, залишки ядерного озброєння, кримінальні угруповання, комунізм. Україна постає як представниця країн мілітаризованого третього світу, чужа й небезпечна для життя околиця Європи, географічна локалізація якої часто незрозуміла або відсутня. Слід відмітити, що Словаччина, Угорщина, Румунія, країни колишньої Югославії у художніх голлівудських фільмах у ті часи зображалися не набагато краще.

Від початку 2000-х рр. риторика фільмів дещо змінюється і стає більш нейтральною. Точніше сказати, попередні негативні образи та стереотипи розбавляються й доповнюються іншими, які поглиблюють тему українства, роблять українців в очах західного пересічного жителя більш близькими та людяними. У цей період поширюються наступні стереотипи та маркери України: погана медицина, низький рівень життя, секс-рабство, корупція, хабарництво. Помітно, що в гіпертрофованому вигляді західні фільми рефлектують реальні проблеми українського суспільства, якому іноді співчувають. Варто також відмітити культове

для сценаристів місто Одесу, яка часто фігурує у продукції західної кіноіндустрії. Це пояснюється тим, що звідти родом багато знаних особистостей, – С. Спілберг, Л. Шрайбер, Д. Хоффман, С. Сталлоне, Д. Духовни та інші.

Останнім часом додалися нові стереотипи про українців, у рамках яких українцям приписують традиціоналізм, музичність, містицизм, наявність власної екзотичної національної кухні. Чимало українців – мігранти-заробітчани (нерідко доволі успішні, оскільки соціально активні та роботящі). І, звичайно, окремою візитівкою є постаті братів-боксерів Кличків. Ці образи все одно створюють картину, далеку від дійсності, але зрозуміло, що останній перелік стереотипів знімає певні бар'єри відчуження у сприйнятті українців населенням західного світу. Спадає в око, що пануючі екранні шаблони, попри пом'якшення негативу, не пов'язують із українцями такі сфери як, наприклад, наука, техніка, література чи мистецтво. Для порівняння, в голлівудських фільмах про Індію та індусів нерідко поширюється думка про те, що цей народ здатний до глибоких філософських і математичних наукових досягнень. У цьому контексті українці зі своєю кухнею і спортом виглядають в очах американців екзотичними та злегка неповноцінними.

Таким чином, сюжети та образи кінострічок показують, що світовий інтерес до України та українців існує, хоча у доволі специфічному вигляді. Очевидно, що пересічні представники західного світу мислять про українців образами «інших» і «чужих». Однак наспівомоса зробити висновок про те, що образ «ворога» до нас уже не примірюють. Парадоксально, але чим більшим «ворогом» для українців стає Росія, тим менш «чужими» самі українці стають для Європи та жителів Північної Америки. У зв'язку з подіями в Україні (боротьбою за демократичні перетворення, поваленням режиму Ф. Януковича, конфронтацією з Росією) варто очікувати зміну усталених західних стереотипів щодо українців, що обов'язково знайде відображення у продукції кіно і телебачення. Сподіваємось, що вони будуть змінюватися в позитивний бік, коли ми й далі будемо залишатися для них «іншими», але менш «чужими», що призведе, у свою чергу, до бажання пізнати українців більш ґрунтовно. Розвиток ситуації ми побачимо вже в наступні кілька років, хоча перші дзвіночки можна почути вже тепер. Наприклад, на початку квітня відомий актор, герой серіалу «Секретні матеріали» Девід Духовни написав у твіттері: «Я виріс, думаючи, що я росіянин, тільки для того, щоб раптово дізнатися, що завжди був українцем. Ніколи не пізно змінюватися!» [6]. Тобто існує такий варіант розвитку, за якого відчужений донедавна

західний світ не буде сторонитися України. Щоправда, події громадянської війни можуть стати натхненням для кіномитців експлуатувати образ українців у якості войовничих екстремістів

та революціонерів. Позитивним у цьому випадку є тільки те, що таких фільмів буде більше, ніж раніше, а українців більше не будуть плутати з росіянами.

1. В Мережі набирають популярності фото Кейт Мосс та Енн Хетевей у вишиванках / ТСН. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/glamur/v-merezhi-nabirayut-populyarnosti-foto-keyt-moss-ta-enn-hetevey-u-vishivankah-352070.html>.
2. Голлівуд у вишиванках: добірка в національному українському одязі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://imolod.com.ua/node/5028>.
3. Джаред Лето на церемонії «Оскара» вспомнил об Украине / Вести. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vesti.ua/kultura/40599-dzhared-letto-na-ceremonii-oskara-vspomnil-ob-ukraine>.
4. Кинопоиск. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kinopoisk.ru/>.
5. Ясенчук А. Украина в голливудской кинокамере / Александр Ясенчук. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://informersn.ua/novosti/ukraina-v-gollivudskoj-kinokamere/>.
6. David Duchovny / Twitter. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://twitter.com/davidduchovny/status/452219746365476864>.
7. TOP-10 MOVIES & TOP-5 SERIALS mentioning Ukraine / Discover UKRAINE 2012. – [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=391818294202120&set=a.149587401758545.43549.146970852020200&type=1&theater>.

РЕЗЮМЕ

УКРАИНА И УКРАИНЦЫ В ОБРАЗАХ И СТЕРЕОТИПАХ ЗАПАДНОГО КИНО (1991-2013 гг.)

Леньо П. Ю. (Ужгород)

В статье рассматриваются образы западной художественной кинематографии, которые отображают публичное мнение об украинцах. Автор, в контексте своего исследования, анализирует фильмы и сериалы, которые выходили в 1991-2013 гг. На их основе описываются доминирующие в них как позитивные, так и негативные стереотипы об Украине и украинцах. Делается вывод о том, что в связи с резонансными событиями в Украине в 2014 г. следует ожидать изменений западных стереотипов об украинцах, что проявится также и в киноискусстве.

Ключевые слова: Украина, культура, анализ кинофильмов, образы и стереотипы, «Другой», «Чужой», «Враг».

SUMMARY

UKRAINE AND UKRAINIANS IN THE IMAGES AND STEREOTYPES OF WESTERN CINEMA (1991-2013)

P. Lenio (Uzhhorod)

This article studies the images and stereotypes about Ukraine and Ukrainians prevailing in Western cinema. The author analyzes the movies and TV series that came out during the years 1991-2013. He concludes that in the perception of Ukrainians in the Western world were dominated images of "enemies", "stranger" and "others". On the basis of series of films, derived stereotypes of Ukraine, including both positive and significant number of negative characteristics. The author concludes, that because of the events in Ukraine in 2014, should expect a changes of the Western stereotypes about Ukrainians.

Keywords: Ukraine, culture, analyzing movies, images and stereotypes, «the Other», «the Stranger», «the Enemy».